

УДК 911.2/3

**Л. Г. Руденко, О. Г. Голубцов, С. А. Лісовський, Є. О. Маруняк, Ю. М. Фаріон,
В. М. Чехній**

ЛАНДШАФТНА ПРОГРАМА ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ТА ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ПЛАНУВАННЯ

Л. Г. Руденко, А. Г. Голубцов, С. А. Лисовский, Е. А. Маруняк, Ю. Н. Фарюон, В. М. Чехний
**ЛАНДШАФТНАЯ ПРОГРАММА ЧЕРКАССКОЙ ОБЛАСТИ: МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ
ПЛАНИРОВАНИЯ**

Институт географии Национальной академии наук Украины, Киев

Статья содержит результаты первого в Украине проекта по ландшафтному планированию, применяемого в европейских государствах. Она является продолжением цикла публикаций в УГЖ, посвященных ландшафтному планированию, начало которому было положено немецкими коллегами в 2009 г. За этот период разработана ландшафтная программа Черкасской области – первый такого рода документ, созданный в Украине на основе разработок европейской (преимущественно, немецкой) школы ландшафтного планирования. Проведенные исследования и оценки позволяют говорить об усовершенствовании подходов в этой сфере, формировании национальной практики, а также особенностях и перспективах экологически ориентированного планирования в Украине. В статье рассмотрены основные этапы проведенных работ по разработке ландшафтной программы области, выделены их наиболее значимые этапы, раскрыты ключевые понятия и принципы ландшафтного планирования. Представлены результаты комплексных исследований территории области по выявлению и классификации конфликтов природопользования, а также интегральная концепция целей развития территории области, как основа для принятия управленческих решений, разработки планов более низкого уровня.

Ключевые слова: ландшафт; планирование; значимость; чувствительность; природопользование; конфликт; цели развития.

L. Rudenko, O. Holubtsov, S. Lisovsky, Ye. Maruniak, Yu. Farion, V. Chekhniy.

**CHERKASSY REGION LANDSCAPE PROGRAM: METHODOLOGICAL APPROACHES AND MAIN RESULTS OF THE
PLANNING**

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

The article contains the results of the first Ukrainian landscape planning project, used in European countries. It is a continuation of a series of publications in UGJ devoted to landscape planning, which was initiated by the German colleagues in 2009. During this period, the landscape program of Cherkassy region has been developed - the first such document created in Ukraine based on the development of European (mainly German) school of landscape planning. The carried out studies and assessments allow to say that there has been improvement in approaches in this sphere, formation of national practices, as well as characteristics and prospects of environmentally oriented planning in Ukraine. The article describes main stages of the work directed on the region landscape program development, their most significant steps have been highlighted and the key concepts and principles of landscape planning have been disclosed. The results of comprehensive territory studies in order to identify and classify the conflicts in nature utilization and management, have been presented, along with the integral concept of the territory development objectives as a basis for decision-making and plans development process on the lower level.

Keywords: landscape, planning, importance, sensitivity, environmental management, conflict, development.

Постановка проблеми

Реалізації інтересів суспільства щодо управління просторовим розвитком сприяють різні підходи та інструменти планувального характеру. Планування є «комплексним процесом, що веде до консенсусу, заснованого на визнанні всіх включених проблем, їх оцінці та визначенні цілей. Кінцевою метою є розробка «шаблону/моделі для майбутнього розвитку» [4, с.46]. Важливим інструментом європейського планування, який розвивається в Україні та забезпечує впровадження принципів сталого розвитку є **ландшафтне планування (ЛП)**, про

яке йшлося у наших публікаціях [3, 5, 6]. Під ЛП розуміють ключовий інструмент планування, спрямований на збереження природи і догляду за ландшафтом.

Вихідні передумови

Поняття «ландшафт» у ЛП трактується у широкому смислі і враховує різні точки зору щодо його визначення. У нашому дослідженні, згідно підходів ландшафтного планування [12] та відповідно до визначення Європейської ландшафтно-конвенції, **ландшафт** розглядається як «*територія (в ори-*

ginali area [11] – *ареал, територія – в офіційному перекладі*), чий оригінальний характер усвідомлюється людьми та є результатом дії та взаємодії природних факторів та/або людської діяльності» [2, стаття 1а]. Залежно від видів оцінювання, ландшафт може бути інтерпретований по-різному: з точки зору оцінювання ґрунтів або видів рослин розуміння ландшафту відрізняється від, наприклад, оцінювання привабливості, естетичного сприйняття [14, с.22].

Очевидно, різні інтерпретації ландшафту не суперечать, а доповнюють одна одну, при цьому важливо виявити, яка із них є найбільш відповідною для вирішення певного завдання (Гродзинський, 2005). Наприклад, оцінювання з метою визначення найбільш привабливих територій для туристично-рекреаційної діяльності ґрунтується на поетапному аналізові структур ландшафтів:

- за класичним генетико-морфологічним підходом для з'ясування природних передумов;
- антропогенні ландшафти за типами землекористування – рілля, сіножаті і пасовища, промислові майданчики тощо;
- за суб'єктивним підходом – сприйняття рекреантами певних просторів – крупний лісовий масив, поєднання дрібноконтурних лісів і поля, село або місто тощо;
- за культурологічним підходом – «ментальний» ландшафт, що виявляється на основі історико-культурних артефактів, наприклад, Холодний Яр, Канівські гори тощо.

Важливим завданням ЛП є **оптимізація стосунків** суспільства і природи в межах конкретних територій. Оптимізація не лише природоохоронна, але й комунікативна, демократична – шляхом участі усіх, хто живе і працює в конкретному регіоні, приймає управлінські рішення або інвестує ідеї чи кошти в його розвиток. Очевидно, що одним з найважливіших завдань ЛП є дослідження наслідків природокористування конкретного регіону, а також пошук шляхів вирішення та упередження існуючих конфліктів між користувачами та втратою природних властивостей ландшафтів, внаслідок деструктивного впливу людини.

Постановка завдання

В Україні, яка, безумовно, потребує таких розробок для забезпечення екологічно орієнтованого просторового розвитку, перші кроки зроблені на території **Черкаської області**. Ландшафтна програма є планувальним документом, що «розробляється на рівні федеральних земель (регіонів, кантонів тощо), в якому представлені загальні цілі, вимоги та заходи щодо охорони природи та догляду за ландшафтом. Вона встановлює межі для нижчих рівнів планування» [4, С. 50]. Для України відповідним рівнем ландшафтної програми є

адміністративна область.

Метою цієї публікації є висвітлення методичних аспектів розробки ландшафтної програми, а також основних результатів, отриманих в процесі її опрацювання. Йдеться про детальну презентацію інвентаризаційно-оціночного етапу даного виду планування, особливостей аналізу виявлених та потенційних конфліктів, що постають у процесі користування природними благами, а також підходів до розробки концепції цілей використання території. Під час роботи над ландшафтною програмою запропоновані галузеві цілі використання території області, орієнтовані на певний вид природокористування (сільське і промислове, рекреаційно-туристична та природоохоронна діяльність) та інтегральну концепцію цілей, що відображає узгоджену диференціацію території за цілями охорони, поліпшення та розвитку ландшафтів.

Рамкові умови планування для Черкаської області, що є невід'ємною частиною укладання ландшафтних планів, також розглядалися у попередніх публікаціях [5]. Нагадаємо лише, що цей етап, зазвичай, пов'язаний із загальним просторовим аналізом, що включає інвентаризацію, оцінку стану компонентів природи і визначення умов розвитку конкретної території (інституційні, соціальні, економічні, природні, екологічні умови) з подальшим визначенням цілей та завдань планування.

Виклад основного матеріалу

Основним завданням, що вирішується на *інвентаризаційно-оціночному* етапі розробки ландшафтної програми, є систематизація даних про природні та соціально-економічні умови досліджуваної території і цільовий аналіз цієї інформації з метою визначення чутливості природних благ до негативних впливів господарської діяльності та значення їх для різних видів діяльності людини. При розробці ландшафтної програми Черкаської області здійснено **інвентаризацію** всієї доступної інформації про компоненти природи, соціально-економічні умови розвитку і особливості природокористування ([1, 3], табл.1): клімат і повітря; поверхневі та підземні води; види рослин і тварин; біотопи; ґрунти; ландшафти; соціально-економічні умови; природокористування (землекористування).

Опрацьована інформація представлена в Ландшафтній програмі у вигляді текстів з відповідними характеристиками природи і соціуму та картографічних матеріалів, укладених та організованих з використанням ГІС-методів (програмне забезпечення ArcGIS). Сформована геоінформаційна система Черкаської області в ландшафтній програмі складається із растрових (топографічних і тематичних) та векторних карт (базовий масштаб – 1:200 000), позиціонованих в одній системі

Таблиця 1. Ландшафтна програма Черкаської області: Структура інформаційної бази

Компонент	Основний зміст інформації										
Клімат і повітря	<p><i>Текстова характеристика та карти:</i> сонячна радіація; циркуляція атмосфери; атмосферний тиск; напрямок вітру; температура повітря та ґрунту; атмосферні опади; атмосферні явища. Місцевий клімат (мезоклімат) та мезокліматичне районування. Викиди в повітря окремих видів забруднюючих речовин зі стаціонарних джерел</p>										
Поверхневі та підземні води	<p><i>Тематичні карти з інформацією про:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - наявні запаси поверхневих і підземних вод; - якість поверхневих вод; - обсяги водоспоживання; - глибина залягання ґрунтових вод; - водоносні горизонти підземних (міжпластових) вод з характеристиками: <table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td style="width: 50%;">1. Поширення.</td> <td style="width: 50%;">6. Напірність.</td> </tr> <tr> <td>2. Положення в товщі відкладів.</td> <td>7. Водонасиченість.</td> </tr> <tr> <td>3. Механічний склад.</td> <td>8. Використання.</td> </tr> <tr> <td>4. Потужність.</td> <td>9. Хімічний склад.</td> </tr> <tr> <td>5. Глибина залягання.</td> <td>10. Особливості живлення.</td> </tr> </table>	1. Поширення.	6. Напірність.	2. Положення в товщі відкладів.	7. Водонасиченість.	3. Механічний склад.	8. Використання.	4. Потужність.	9. Хімічний склад.	5. Глибина залягання.	10. Особливості живлення.
1. Поширення.	6. Напірність.										
2. Положення в товщі відкладів.	7. Водонасиченість.										
3. Механічний склад.	8. Використання.										
4. Потужність.	9. Хімічний склад.										
5. Глибина залягання.	10. Особливості живлення.										
Види рослинного і тваринного світу; біотопи	<p><i>Тематичні карти з інформацією про:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - поширення видів флори й фауни; - основні типи біотопів; - ареали концентрації рідкісних видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги 										
Ґрунти	<p><i>Карта ґрунтів з характеристикою для кожного виду:</i> типи й види ґрунтів; ґрунтоутворюючі породи і породи, що їх підстиляють; ступінь оглеєння, змитості, засоленості; фізико-хімічні характеристики ґрунтів:</p> <ul style="list-style-type: none"> - гранулометричний склад; - ємність катіонного обміну (ЄКО); - вміст гумусу; - рН ґрунту; - водопроникність. <p>Ділянки ґрунтів з проявом несприятливих для господарської діяльності процесів (засолення, заболочення, змиті ґрунти). Радіаційне забруднення території Черкаської області внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС</p>										
Ландшафти	<p><i>Карта природних територіальних комплексів та сучасних ландшафтів;</i> територіальна локалізація та характеристика об'єктів культурної та історичної спадщини; візуальні спостереження та фотознімки.</p>										
Соціально-економічні умови	<p><i>Матеріали статистичних спостережень з показниками, що характеризують:</i> структуру промисловості та сільськогосподарського виробництва, транспортну інфраструктуру, зовнішньоекономічну діяльність, демографічну ситуацію, ринок праці, забезпеченість соціальною інфраструктурою тощо</p>										
Природокористування	<p><i>Матеріали статистичних спостережень, екологічні паспорти, матеріали територіального планування:</i> особливості та структура природноресурсного потенціалу, структура землекористування, природоохоронні території та екостабілізуючі угіддя, скиди і викиди, зберігання відходів, небезпечні об'єкти, в тому числі заплановані</p>										

Таблиця 2. Ландшафтна програма Черкаської області. Оцінювання чутливості та значимості компонентів¹

ЧУТЛИВІСТЬ	ЗНАЧИМІСТЬ
Клімат і повітря	
	Значимість кліматичних умов для проживання людини
	Значимість кліматичних умов для рекреації
	Значимість кліматичних умов для сільського господарства
	Значимість кліматичних ресурсів для геліо- і вітро-енергетики
Поверхневі та підземні води	
	Якість поверхневих вод
Чутливість підземних вод до хімічного забруднення	Значимість підземних (міжпластових) вод для водозабезпечення
	Забезпеченість водними ресурсами
Види рослин і тварин; біотопи	
Чутливість біотопів до антропогенно й природно зумовлених впливів	Значимість компонента «Види й біотопи»
Ґрунти	
Чутливість ґрунтів до хімічного забруднення	Природна продуктивність ґрунтів (значимість для рослинництва)
Чутливість ґрунтів до водної ерозії	
Чутливість ґрунтів до вітрової ерозії	
Ландшафти	
	Значимість ландшафтів для туризму і рекреації

¹Оцінювання здійснено на основі власних та експертних оцінок, а також із урахуванням методик: Малишева, 1998, Carpele, A. & Lueders, R., 1985; Methodendokumentation «Bodenkunde»..., 2000, «Методика екологічної оцінки якості поверхневих вод ... 1998, «Еколого-агрохімічна паспортизація полів...», 1996»; Дані про бонітет: Кузьмичов, 1970, 1978, Schmidt u.a., 2010, Сучасна динаміка рельєфу, 2005 тощо.

координат, а також баз даних з характеристиками території. Дані про сучасне землекористування та матеріали схеми територіального планування області стали основою для визначення конфліктів між наявними і запланованими видами людської діяльності і функціонуванням ландшафтів та цілей розвитку території. Важливими принципами виконання інвентаризаційного етапу дослідження, є максимальна комплексність тематичного охоплення, що поєднується з обґрунтованою вибірковістю відбору даних (корисність даних на етапі оцінювання) та гнучкість прийняття рішень (взаємозамінність даних, потенціал використання експертних оцінок). В українських реаліях дефіциту, неузгодженості, застарілості даних, несформованої системи моніторингу стану навколишнього середовища, ці принципи стають особливо актуальними.

Відповідно до сучасної концепції ЛП [10; 14, 15] **оцінювання** в ландшафтному плануванні застосовується по-перше, для визначення просторової диференціації значимості функцій ландшафту, по-друге, з метою виявлення територій, найбільш вразливих до негативних впливів господарської діяль-

ності людини. Відповідно, використовуються дві категорії оцінювання – значимість та чутливість. **Чутливість** зазвичай розглядається як інтенсивність і швидкість реакції природного компонента при певних впливах (*хімічному забрудненні, розорюванні ґрунту, здійсненні рекреаційної діяльності тощо*), еластичність відносно його повернення до початкового стану (*стану, у якому перебував природний компонент до здійснення або до початку посилення антропогенного впливу*) [14, С. 84]. Під категорією «**значимість**» розуміється рівень відповідності стану природного компонента його еталонному стану у зв'язку із необхідністю оптимальної реалізації певної цільової функції використання, індивідуальної для кожного природного компонента (напр., значимість ґрунту для вирощування зернових або інших культур за природною родючістю ґрунтів) [7, Т.ІІ, С.15].

Зрозуміло, що одна й та ж територія має, як правило, різну значимість для різних функцій ландшафту [9]. Важливими критеріями для визначення значимості є такі характеристики компонентів як продуктивність, різноманіття, рідкість,

унікальність, історична значущість, естетична привабливість. Критерії оцінки, згідно існуючих напрацювань, мають відповідати таким вимогам: орієнтованість на рамкові цілі використання території; відповідність сучасному стану природного середовища; представлення можливих змін стану природних компонентів при реалізації основних напрямів використання території і допустимого рівня такого використання [7, Т.ІІ, С. 14-15].

При розробці ландшафтної програми Черкаської області основна увага приділена тим видам оцінювання чутливості і значимості природних благ, що відповідають рамковим цілям планування [5] і пов'язані з розвитком сільського господарства, рекреації і туризму, оптимізацією водопостачання та водоспоживання, охороною біо- та ландшафтного різноманіття (табл. 2).

Для представлення категорій оцінки чутливості та значимості компонентів у ландшафтній програмі Черкаської області використано 3-ступеневу шкалу: високе, середнє, низьке значення показника [10, 14]. Якщо категорія чутливості визначається як «висока (низька)», це означає високу (низьку) ймовірність деградації компонента внаслідок певного виду антропогенного впливу, який оцінюється. Категорія значимості «висока» означає, що досліджувана функція реалізується найбільш оптимально; якщо значимість «низька», то потреба людини задовольняється недостатньо або не може бути реалізована.

Як приклад, наведемо результати оцінювання значимості ландшафтів для туризму та рекреації, що має високу практичну цінність для регіону, який має потужний рекреаційний потенціал, унікальну природні та історико-культурну спадщину (рис.1).

Вагомий наступний етап планувальних робіт – **виявлення та оцінка конфліктів природокористування**. Як відомо, більшість екологічних проблем виникають у процесі природокористування й існують не внаслідок своєї принципової технічної нерозв'язаності, а в результаті зіткнення інтересів природокористувачів, за відсутності ефективних практик врегулювання і неусвідомленості населенням можливих їх негативних наслідків. Так, при аналізі методології оцінки території через призму взаємодії географічного середовища і виробництва, в одній з публікацій відзначено «усунення територіальних конфліктів – найважливіше завдання оптимізації природокористування. Можна запропонувати «інтенсивний», «просторовий» і «екологічний» шляхи вирішення проблеми» [8]. У той же час, вирішення конфліктів за методиками ЛП передбачає врахування всіх трьох підходів, залежно від ситуації, можливостей, намірів учасників процесу.

Черкаська область належить до регіонів України, екологічний стан компонентів природи в якій

можна визначити як відносно благополучний. Водночас, як показав їх детальний аналіз, існує цілий ряд проблем і конфліктів природокористування, вирішення яких необхідне з метою забезпечення подальшого збалансованого розвитку. Частина з них історично обумовлена особливостями розміщення продуктивних сил у колишньому СРСР, інші склалися вже в період незалежності, в умовах нестабільності та значного економічного спаду. Поширеним і таким, що має тенденцію до загострення, є конфлікт, пов'язаний з нераціональною структурою використання сільськогосподарських земель у рослинництві, нераціональною структурою посівів. У регіоні мають місце проблеми національного рівня і масштабу: радіаційне забруднення внаслідок аварії на ЧАЕС, екологічний стан водних ресурсів, в першу чергу заплави Дніпра та прилеглих територій, старіння виробничих фондів та інфраструктурних об'єктів. Йдеться також про процеси з різною динамікою і режимом, а також потенційні складнощі у функціонуванні та охороні практично всіх компонентів природи.

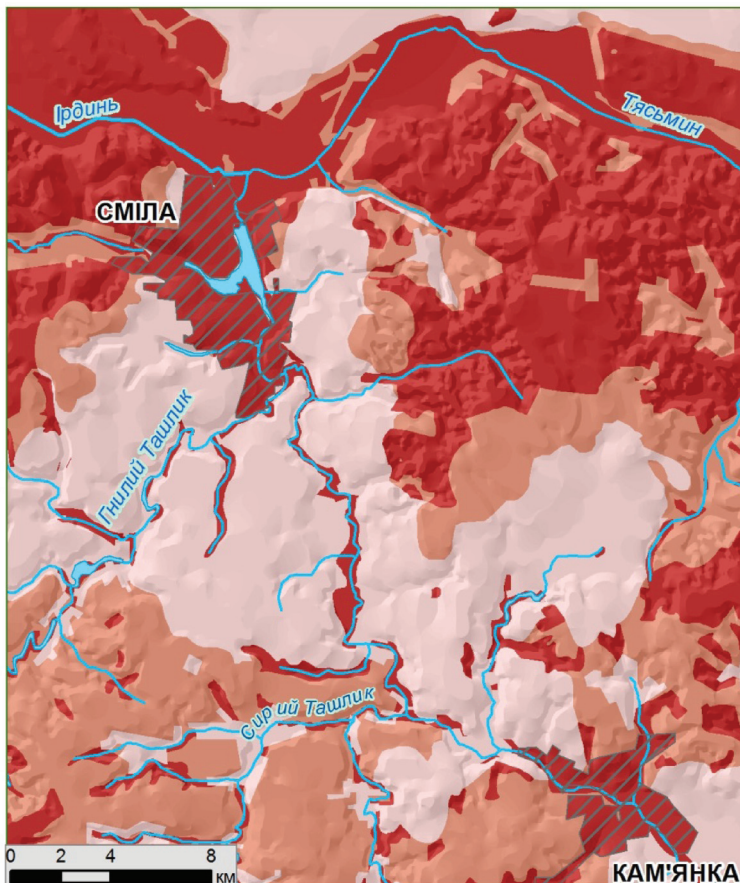
У модельному регіоні розглядалися такі **групи конфліктів**:

- за часом виникнення (ті, що виникли у минулому, в наші дні, потенційні);
- за масштабами (національного рівня, регіонального рівня, локального рівня);
- за тривалістю і періодичністю прояву (постійні, сезонні, епізодичні).

Як окремий блок розглянута і соціальна сфера (безробіття, захворюваність, недостатня якість суспільних послуг, старіння населення). Опрацювання існуючих конфліктів і оцінювання їх впливу у завершальній фазі, у тому числі, на спеціальній карті, представлено двома групами конфліктів (існуючі та потенційні). Це дозволило врахувати існуючі в регіоні протиріччя і проблеми у природокористуванні, виділивши території з максимальною інтенсивністю їх прояву нині і в майбутньому.

Завершальним етапом розробки ландшафтної програми є опрацювання Інтегральної концепції цілей. Наголосимо, що головним завданням ландшафтної програми, яка є верхнім ієрархічним рівнем ландшафтного планування, є виділення основних функціональних зон використання території із представленням загальних цілей використання розвитку і визначення вимог щодо охорони природи і догляду за ландшафтом. Згідно підходів ландшафтного планування, виділяються три основні **типи цілей**, яким відповідають певні типи дій або заходів (рис.2):

- «ЗБЕРЕЖЕННЯ». Цей тип цілей орієнтований на збереження існуючого стану природного середовища, що можливо лише у випадку, коли територія або не використовується, або має місце її екстенсивне використання;

ПРИВАБЛИВІСТЬ ЛАНДШАФТІВ

ВИСОКА
 Унікальні й своєрідні ландшафти за природними умовами: великі лісові масиви на останцево-горбистих розчленованих височинах з розгалуженою долинно-балковою мережею, зокрема, з гляціо-тектонічними дислокаціями; каньйоноподібна долина річки Гірський Тікич, долини великих річок Дніпро, Тясмин, Рось, острови на Дніпрі. Ареали концентрації об'єктів культурно-історичної спадщини та природно-заповідного фонду, а також ландшафти, які асоціюються з важливими історичними подіями, зокрема, історично значимі міста і села (Чигирин, Суботів, Умань та ін.) і місцевоста (Холодний Яр)

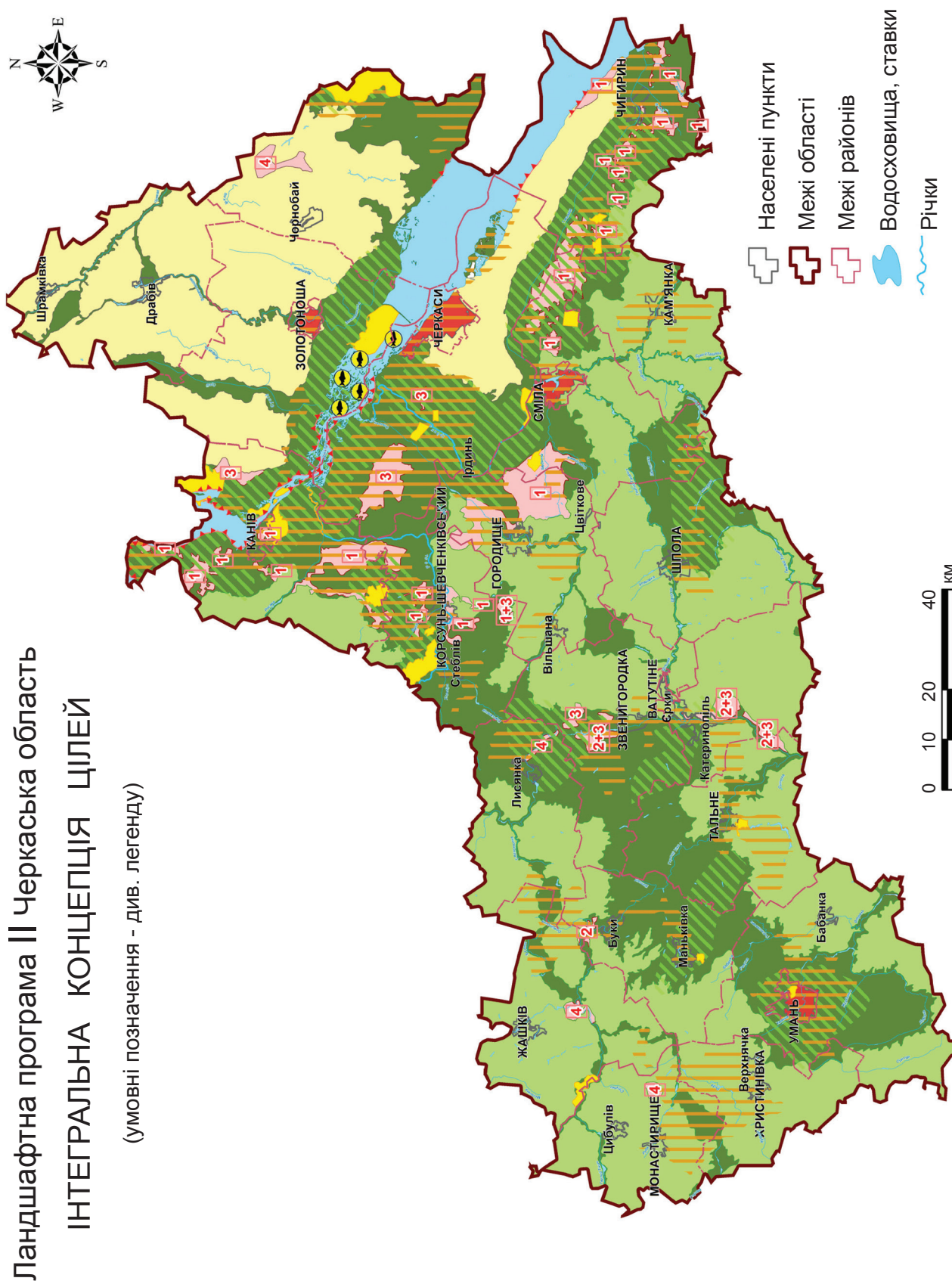
СЕРЕДНЯ
 Ландшафти, що поєднують різні природні та антропогенні елементи, які створюють різноманітність і різноплановість краєвиду: з хвилястим і горбистим рельєфом, з розвинутою ерозійною мережею і долинами невеликих річок; переважають простори з поєднанням полів і лісів, з наявністю окремих культурних елементів.

НИЗЬКА
 Одноманітні ландшафти рівнин переважно під ріллею, з назначними окремими лісами і лісосмугами, також під забудовою різного типу; об'єкти культурної спадщини відсутні або трапляються рідко і не утворюють ареалів.

Рисунок 1. Оцінка привабливості ландшафтів для рекреації та туризму у ландшафтній програмі Черкаської області (фрагмент)

Рисунок 2. Типи цілей та типи дій або заходів, які ним відповідають у ландшафтному плануванні [за 7, 14]

ЗБЕРЕЖЕННЯ

Охорона природи. Забезпечення і контроль статусу існуючих природоохоронних територій
ОБМЕЖЕННЯ / МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ:
 Відмова від сільськогосподарського використання. Наукові дослідження. Регульований природознавчий туризм.

ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ
 Ландшафти з високою чутливістю, наявністю рідкісних і типових видів рослин і тварин, зокрема:

місця нересту риб

Охорона природної і культурної спадщини

ОБМЕЖЕННЯ / МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ:

Регулювання забудови з метою збереження культурного ландшафту.

Сприяння туризму.
 Збереження історичних видів і форм землекористування.

ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ

Історичні культурні ландшафти, що відзначаються концентрацією об'єктів культурної спадщини

Збалансоване екологічне сільське господарство

ОБМЕЖЕННЯ / МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ:

Дотримання сівозмін. Контроль за використанням засобів виробництва і техніки та за нормованим внесенням добрив. Сприяння збереженню біорізноманіття, підтримка біології у населених пунктах. Підтримка і розвиток регіональних зелених коридорів між населеними пунктами.

ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ

Агроландшафти з високою природною родючістю і низькою чутливістю до хімічного забруднення й ерозії

РОЗВИТОК

Збалансоване землекористування з особливим увагою до благ, що потребують захисту
ОБМЕЖЕННЯ / МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ:

Розвиток різноманітних видів і форм землекористування. Сприяння екологічному сільському господарству та садівництву, підтримка і розвиток лісонасаджень, у т.ч. лісосмуг. Регулювання використання ґрунтів, що піддаються ерозії. Дотримання законодавства щодо водоохоронних зон.

ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ

Агроландшафти з підвищеною чутливістю до ерозії. Ліси, задіяні у лісовому господарстві. Долини річок. Лісосмуги. Сади.

Збалансоване землекористування з особливим увагою до розвитку туризму та екологічної мережі
ОБМЕЖЕННЯ / МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ:

Наближене до природи лісове господарство та збільшення лісових насаджень, регламентоване мисливство, виробництво типових для регіону продуктів. Розвиток пропозицій щодо відпочинку в привабливих ландшафтах та історично значущих місцевостях. Розвиток екомережі.

ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ

Ландшафти, привабливі для відпочинку і туризму. Території з високим ступенем біо- та ландшафтного різноманіття і з особливим значенням як середовища життя рідкісних видів рослин і тварин, зокрема, великі лісові масиви.

Ареали концентрації рідкісних видів рослин і тварин. У переліктиві ядра екологічної мережі.

Особливий режим природокористування та регульований туризм.

ПОЛІПШЕННЯ / САНАЦІЯ

Санация негативних впливів на ландшафт для покращення екосистем
ОБМЕЖЕННЯ / МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ:

Екстенсивне, спеціальне землекористування для відновлення благ, що потребують захисту (лісорозведення/зменшення випасу).

Посилений моніторинг негативних впливів і явищ

ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ

Території, що піддаються таким негативним впливам.

1 водна ерозія

2 вітрова ерозія

3 радіоактивне забруднення ґрунтів, високочутливих до хімічного забруднення

4 постійне підтоплення

Санация негативних впливів на ландшафт з метою покращення умов проживання населення
ОБМЕЖЕННЯ / МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ:

Зменшення або усунення шкідливих впливів на навколишнє середовище (наприклад, шумового і хімічного забруднення).

ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ

Території великих населених пунктів поблизу індустріальних зон і в зонах великих інфраструктурних проєктів промислових підприємств.

Рисунок 3. Ландшафтна програма Черкаської області. Інтегральна концепція цілей

➤ «РОЗВИТОК». Тип цілей, який орієнтований на розвиток території; допускається як екстенсивний, так і інтенсивний розвиток. При реалізації цілі «розвиток» категорія її охорони (природоохоронний статус) або залишається колишньою, або понижується на один ступінь;

➤ «ПОЛІПШЕННЯ». Третій тип цілей передбачає тільки комплекс заходів з поліпшення території. Це стосується територій, які піддавалися в минулому або піддаються в даний час інтенсивному використанню, мають високу ступінь чутливості до різних деструктивних впливів.

У ландшафтному плануванні цілі виводяться, з одного боку, безпосередньо з експертного висновку про стан ландшафтів, що є реакцією на проблеми, які визначаються у процесі аналізу ландшафтів. З іншого боку, цілі можуть розроблятися вільніше і менш «технократично», наприклад, ґрунтуючись на креативних розробках – йдеться, перш за все, про цілі розвитку [14]. З досвіду практики ландшафтного планування [напр., 13] типи цілей не завжди чітко відокремлюються одні від інших, однак принципові відмінності між ними мають бути відомі, оскільки ці відмінності відіграють важливу роль при визначенні пріоритетів для пов'язаних між собою цілей.

При виборі між кількома альтернативними цілями на одній території, цілі підтримки певних функцій з високою значимістю мають перевагу над цілями розвитку з невизначеним результатом. Цілі, пов'язані з санацією мають, як правило, найбільший пріоритет.

Типи цілей збереження, розвитку або поліпшення для території області розробляються із дотриманням наступних **принципів** [за 7, Т II, с. 26]:

- «ЗБЕРЕЖЕННЯ» приймається там, де ландшафти мають найвищу значимість і більш високу чутливість до навантажень. Для особливо цінних ландшафтів передбачається відмова від використання і встановлення режиму, близького до заповідного (режим особливої охорони).

- «РОЗВИТОК» приймається на решті території, при цьому особлива увага приділяється ступеню оцінки чутливості до негативних впливів. Для розвитку існуючого та запланованого використання придатними є ландшафти з високим ступенем стійкості, при цьому природокористування здійснюється у відповідності до чинних законодавчих вимог.

- «ПОЛІПШЕННЯ / САНАЦІЯ» приймається на територіях, які характеризуються низькою значимістю. Всі порушені в процесі використання природні комплекси рекомендується об'єднувати в одну зону з метою їх поліпшення і відновлення.

Для територій, яким загрожує небезпека незворотних змін, або для ландшафтів з низькою здатністю до самовідновлення рекомендується застосування спеціальних додаткових заходів.

Результати оцінювання території Черкаської області та аналіз існуючих і ймовірних конфліктів, пов'язаних із природокористуванням, стали основою для укладання карти «**Інтегральна концепція цілей**», де виділені функціональні зони з пріоритетними цілями подальших дій щодо ландшафтів – збереження, розвитку або поліпшення (рис.3). Згідно методичних підходів ландшафтного планування [14], створенню цієї заключної карти передувала розробка галузевих цілей. Представлення галузевих цілей покликане окреслити основні напрями збалансованого використання природних благ: поверхневих і підземних вод, клімату і повітря, ґрунтів, видів рослин і тварин, ландшафтів. На заключному етапі ландшафтного планування галузеві цілі інтегровані на результуючій карті «Інтегральна концепція цілей», де представлені основні напрями подальшого природокористування в області.

Висновки

На сьогодні ландшафтна програма Черкаської області є сучасним планувальним документом, містить інформацію про стан компонентів природи (клімат і атмосфера, підземні і поверхневі води, ґрунти, флора і фауна), антропогенне навантаження, пов'язані з ним існуючі та потенційні конфлікти, а також цілі і напрями розвитку територіальних виділів різного рангу. Це **перший офіційний документ** такого роду розроблений в руслі традицій і досвіду європейського ландшафтного планування. Основу розробки Ландшафтної програми становлять цифрові карти, виконані з **використанням сучасних програмних продуктів (ArcGIS) та організовані в ГІС регіону.**

Ландшафтна програма Черкаської області, розроблена з використанням методичних підходів ландшафтного планування, містить змістовну пояснювальну записку та карти у паперовому та цифровому форматі. Всього розроблено та укладено 10 основних карт у масштабі 1:200000 та понад 40 карт у дрібніших масштабах, які містять інвентаризаційні і оціночні матеріали щодо території області. Вони узгоджені з матеріалами територіального планування Черкаської області і є комплексною основою для управлінських, інвестиційних рішень, розробки стратегії розвитку області, надаючи територіально «прив'язані» і обґрунтовані відповіді на питання, пов'язані з розміщенням окремих об'єктів і видів економічної діяльності.

Література

1. Голубцов О.Г., Фарион О.Н., Чехний В.М. Оценка компонентов природы при разработке ландшафтной программы Черкасской области (Украина) // Актуальные проблемы ландшафтного планирования: Материалы Всероссийской научно-практической конференции / Ред. коллегия: К. Н. Дьяконов (главный редактор), Т. И. Харитонов (научный секретарь), Н. С. Касимов и др. – М.: Россия, Изд-во Московского университета, 2011. – С. 238-242.
2. Європейська ландшафтна конвенція [Електронний ресурс] // Сайт «Ліга-закон». Режим доступу <http://search.ligazakon.ua/doc2.nsf/link1/MU00247.html>
3. Руденко Л.Г., Маруняк Є. О., Лісовський С.А. та ін. Ландшафтне планування: досвід впровадження в Україні (на прикладі «Ландшафтної програми Черкаської області») // Україна : географія цілей та можливостей. Зб. наук. праць. – К. : ВГЛ «Обрії», 2012. Т. I. С. 291 - 295.
4. Ландшафтное планирование и охрана природы: немецко-русско-английский словарь-справочник / под ред. А. Н. Антипов.] – Иркутск: Изд-во Института географии СО РАН, 2006.
5. Руденко Л. Г., Маруняк Е.А., Май А. Рамочные условия и организация работ по внедрению ландшафтного планирования в Украине // Актуальные проблемы ландшафтного планирования: Матер. Всеросс. научн.-практ. конф. – М.: Изд-во МГУ, 2011. – С. 81-86.
6. Руденко Л.Г., Маруняк Є.О. Ландшафтне планування та його роль у вирішенні завдань сталого просторового розвитку України // Укр. геогр. журн. – 2012. – № 1. –С. 2-8.
7. Руководство по ландшафтному планированию. - М.: Гос. центр экол. программ. - Т. I. Принципы ландшафтного планирования и концепция его развития в России. - 2000. - 136 с.; Т. II. Методические рекомендации по ландшафтному планированию. - 2001. - 73 с.
8. Социально-экономическая география: история, теория, методы, практика: Сб. науч. статей. – Смоленск: Универсум, 2011. – С.25.
9. Хайланд Ш., Май А. Ландшафтное планирование в Германии – инструмент упреждения экологических проблем территории // Укр. геогр. журн. – 2009. - № 4. – С. 3-10.
10. Auhagen, A.; Ermer, K.; Mohrmann, R. (Hrsg.). Landschaftsplanung in der Praxis. Stuttgart, 2002.
11. European Landscape Convention. Florence, 20.X.2000 [Електронний ресурс] // Сайт “Council of Europe”. Режим доступу <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/176.htm>
12. ILN (Institut fuer Landschaftspflege und Naturschutz der Universitaet Hannover) (1998): Definitionen aus dem Bereich von Landschaftspflege und Naturschutz. Manuskript, unveroeff.
13. Landschaftsprogramm Brandenburg / [Електронний ресурс] Режим доступу <http://www.mugv.brandenburg.de>
14. Landschaftsplanung / mit Beitr. von: Claus Bittner . Christina von Haaren (Hrsg.). – Stuttgart: UTB, Ulmer, 2004. – 527 S.
15. Riedel, W., Lange, H. (Hrsg.). Landschaftsplanung. Heidelberg, Berlin, New York, - 2002.

Інститут географії Національної академії наук України, Київ

Стаття надійшла до редакції 4.06.2013

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

**«Український географічний журнал»
на 2014 р.**

**Передплатний індекс за Каталогом
видань України 74513**